

De betekenis(sen) van conditionele zinnen

Kevin Demiddele

Eén van de vragen waar de taalfilosofie sinds de vorige eeuw mee heeft geworsteld, is wat de betekenis is van ‘als... dan...’ in de natuurlijke taal. De schijnbaar eenvoudige vraag ‘Wat is de betekenis van conditionele zinnen?’ werd in het begin van de vorige eeuw, met de opkomst van de wiskundige logica, problematisch. Terwijl de betekenis van de logische operatoren van conjunctie en disjunctie relatief goed overeenstemden met onze intuïties over de betekenis van, respectievelijk, ‘en’ en ‘of’, bleek dit niet het geval voor ‘als...dan...’. De klassieke logische representatie hiervan is de materiële implicatie: ‘ $A \supset C$ ’ is waar, behalve wanneer A waar is en C onwaar. Voorwaardelijke zinnen uit de natuurlijke taal representeren met behulp van de materiële implicatie levert enkele contra-intuïtieve resultaten op, die bekend zijn als de paradoxen van de materiële implicatie.¹ Zo strookt het bijvoorbeeld niet met onze intuïties dat de zin ‘als Brussel in Nederland ligt, dan zijn koeien paars’ *waar* is, terwijl de materiële implicatie ‘Brussel ligt in Nederland $\supset$ koeien zijn paars’ waarheidswaarde 1 oplevert. Er is een immense literatuur gewijd aan de oplossing van deze paradoxen, maar eensgezindheid is nog lang niet bereikt.

Nochtans kennen we in zekere zin al de betekenis van voorwaardelijke zinnen: elke competente spreker van het Nederlands kan zonder problemen ‘als... dan...’ zinnen begrijpen en produceren. We vertrekken dus van bepaalde intuïties over deze betekenis en zoeken naar een theoretische explicatie die aan deze intuïties moet beantwoorden, maar tegelijk ook een normatieve rol heeft. Grice wees er op dat hierbij een onderscheid gemaakt moet worden tussen waarheid en asserteerbaarheid.² Enerzijds is er de betekenis van de logische operator, waarvan de waarheidscondities uitdrukken wanneer een propositie ‘als A, dan C’ waar is. Anderzijds is er de conversationele betekenis: de manier waarop voorwaardelijke zinnen in de natuurlijke taal gebruikt worden. De eerste betekenis wordt bestudeerd in de semantiek, de tweede in de pragmatiek. Dat er grote discrepanties zijn tussen beide betekenissen, is de prijs die moet betaald worden. Rationele deelnemers in een conversatie stellen hogere eisen aan wat gezegd wordt dan waarheid. Waarheid mag dan wel een noodzakelijke voorwaarde zijn voor een gepaste uitspraak, i.e. een uitspraak die aan de eisen van de rationele conversatie voldoet, het is geen voldoende voorwaarde. Als iemand me bijvoorbeeld zou vragen waar ik woon en ik antwoord ‘in Leuven of in Rotterdam’, is dat een ongepast antwoord omdat ik weet waar ik woon en dus een preciezer antwoord kon geven. Mijn antwoord is niet *asserteerbaar* maar strikt gezien is het natuurlijk wel *waar*. De extra voorwaarden waaraan een uiting moet voldoen om asserteerbaar te zijn, noemt Grice implicaturen. De bovenvermelde paradox van de materiële implicatie wordt nu als volgt opgelost: de zin ‘als Brussel in Nederland ligt, dan zijn koeien paars’ is inderdaad *waar*, maar niet *asserteerbaar* omdat één van de implicaturen van ‘als...dan...’ is dat er een inhoudelijk verband moet zijn tussen antecedent en consequent, een verband dat hier afwezig is. Grice’s verdienstelijke poging om de waarheidsfunctionele betekenis van de logische operatoren te behouden als betekenis van de overeenstemmende uitdrukkingen in de natuurlijke taal is tot op heden erg invloedrijk, maar levert geen afdoend antwoord op de vraag naar de betekenis van ‘als...dan...’. Voor velen blijft de minimale waarheidsfunctionele semantiek van de materiële

¹ C.I. Lewis wordt vaak vermeld als één van de eerste auteurs om de aandacht te vestigen op de paradoxen. Cf. Lewis (1918)

² De *locus classicus* hiervoor is Grice (1967). Zie ook Grice (1989). Recenter is er Levinson (2000).

implicatie namelijk onaanvaardbaar, ook als we rekening houden met de scheiding tussen semantiek en pragmatiek. Er zijn dan ook talrijke alternatieve voorstellen gedaan voor een sterkere waarheidsconditionele semantiek voor ‘als...dan...’.³

In het licht van de distinctie semantiek-pragmatiek kan de vraag naar de betekenis van conditionele zinnen opgesplitst worden in twee vragen. Ten eerste: wat zijn de waarheidscondities van conditionele zinnen? En ten tweede: wat is de conversationele betekenis van conditionele zinnen? Zoals gezegd zijn er al vele voorstellen gedaan voor een antwoord op de eerste vraag, maar ook de tweede vraag is niet gemakkelijk te beantwoorden. De pragmatische betekenis van zinnen is contextafhankelijk, maar aangezien elke uitspraak in een eigen, specifieke context wordt gedaan, levert dit in feite een aparte betekenis op voor elke conditionele zin. Ook in de pragmatiek zullen dus bepaalde criteria van algemeenheid moeten gevonden worden, al is een strikte grens tussen wat wel en wat niet in de betekenis moet worden opgenomen hier moeilijker te maken dan voor een waarheidsconditionele semantiek. Voor de semantiek is er het relatief eenvoudige criterium dat datgene wat bijdraagt tot de waarheidscondities, tot de semantiek behoort. Het is weliswaar niet eenvoudig te beoordelen wat wel en wat niet aan dit criterium voldoet, maar het criterium op zich is op zijn minst duidelijk. De vraag naar de betekenis van voorwaardelijke zinnen op pragmatisch niveau beantwoorden, komt neer op het formuleren van zoiets als wat met deze zinnen ‘normaalgezien’ bedoeld wordt. Hiervoor is onder meer het onderscheid tussen asserteerbaarheid en aanvaardbaarheid van belang. Uitspraken kunnen soms niet asserteerbaar zijn omwille van sociale redenen, terwijl ze toch aanvaardbaar zijn. Zo kan het bijvoorbeeld ongepast zijn om tegen iemand te zeggen ‘Als je zo blijft doorpraten, krijg ik hoofdpijn’, terwijl je die zin eigenlijk wel aanvaardt. Met deze asserteerbaarheid willen we geen rekening houden in de betekenis van ‘als... dan...’. Wat van belang is, is of we een conditionele zin *aanvaarden*. Een voorstel zou hier kunnen zijn om enkel conventionele en veralgemeende conversationele implicaturen op te nemen in de ‘betekenis’ die we zoeken. Het bestaan van dit soort implicaturen wordt echter door verschillende auteurs⁴ aangevochten en, aangenomen dat ze bestaan, blijft het controversieel om uit te maken welke betekenisaspecten tot deze groep implicaturen behoren. De vraag wat semantische en wat pragmatische betekenis is, staat momenteel hoog op de taalfilosofische agenda. Actueel zijn contextualistische theorieën, met een in elkaar ingrijpende semantiek en pragmatiek, vrij populair, al beginnen er ook stemmen op te gaan voor een minimalistische semantiek.⁵ Een interessante onderzoeksvraag voor de nabije toekomst is in welke mate de strategie van een minimale semantiek toepasbaar is op de betekenis van conditionele zinnen. De moeizame vooruitgang van het onderzoek naar de betekenis van conditionele zinnen indachtig, lijkt een goed uitgangspunt in elk geval te zijn dat voor elke theorie over conditionele zinnen duidelijk gemaakt moet worden over welke betekenis het gaat.

Volgens sommige onderzoekers is de vraag naar een waarheidsconditionele semantiek voor conditionele zinnen zo moeilijk gebleken omdat het de verkeerde vraag is, die niet *kan* opgelost worden. Probabilistische benaderingen van conditionele zinnen hebben volledig gefocust op de aanvaardingskwestie en de waarheidsvraag irrelevant verklaard. Volgens vele probabilisten hebben conditionele zinnen geen waarheidswaarden, maar enkel een graad van aanvaarding. Deze graad van aanvaarding wordt gelijkgesteld aan de conditionele probabiliteit van het consequent, gegeven het antecedent:

³ Een overzicht daarvan is hier niet aan de orde. Voor een degelijk en recent overzicht van de filosofische logica over conditionals, zie Bennett (2003).

⁴ Zie bijvoorbeeld Bach (1999) en Sperber & Wilson (1986).

⁵ Cf. Borg (2004), Cappelen & Lepore (2005).

$$p(A \rightarrow C) = p(C|A)$$

De benadering is gebaseerd op de Ramsey test, Adams' probabiliteitslogica en het Bayesiaanse paradigma uit de epistemologie en heeft op zich een uitgebreide literatuur voortgebracht.⁶ Conditionele uitingen krijgen binnen deze benadering een subjectief karakter: de conditionele probabilliteit is geen objectief gegeven, maar een probabilliteit die door een subject aan 'A → C' wordt toegekend op basis van de waarschijnlijkheid die hij toekent aan C, gegeven A. De klemtoon van de probabilistische aanpak ligt op hoe conditionele zinnen gebruikt worden om persoonlijke overtuigingen uit te drukken, op de graden van geloof die een spreker heeft in bepaalde proposities. Vele paradoxen van de materiële implicatie worden hiermee opgelost. Als we 'Brussel ligt in Nederland' toevoegen aan onze overtuigingen, i.e. we proberen ons voor te stellen wat we zouden geloven als we 'Brussel ligt in Nederland' zouden geloven, dan resulteert dit niet in een hoge waarschijnlijkheid voor 'koeien zijn paars', dus we aanvaarden de conditionele zin 'als Brussel in Nederland ligt, dan zijn koeien paars' niet. De probabilisten bereiken dit resultaat wel door middel van een radicale breuk met de traditie. Beweren dat conditionele zinnen geen proposities zijn is controversieel en heeft bijvoorbeeld als gevolg dat de probabilistische implicatie niet kan ingebed worden in grotere structuren. De benadering heeft ook geen kant-en-klaar antwoord voor de gevallen waarin de probabilliteit van het antecedent 0 is, want dan is de conditionele probabilliteit niet gedefinieerd. Volgens mij kan de probabilist op deze problemen plausibele antwoorden geven, maar is een groter probleem de veralgemeenbaarheid van de theorie.

Zoals de meeste theorieën over conditionele zinnen, wordt de probabilistische benadernig vaak geformuleerd met de intentie toepasbaar te zijn op alle indicatieve conditionele zinnen. Misschien ligt deze tendens, om één algemene theorie over conditionele zinnen⁷ te verdedigen, mee aan de basis van de impasse in het domein. Zo lijken veralgemeende conditionele zinnen, waarin 'als' de betekenis 'telkens als' heeft, me moeilijker te plaatsen binnen het probabilistische kader.⁸ De claim dat conditionele zinnen geen waarheidswaarde hebben, is voor deze veralgemeende conditionele zinnen, zoals '(telkens) als het regent, worden de straten nat', minder overtuigend. 'Telkens als A, C' is waar als op elk moment de materiële implicatie 'A ⊃ C' waar is.

Het in vraag stellen van een veralgemeende aanpak brengt ons opnieuw bij de vraag 'wat is de betekenis van conditionele zinnen?'. Om welke conditionele zinnen gaat het? Een definitie van conditionele zinnen blijkt erg moeilijk te geven, maar de meeste onderzoekers zijn het er over eens dat niet alle conditionele zinnen dezelfde betekenis hebben. De traditionele opdeling onderscheidt indicatieve en subjunctieve conditionele zinnen. Deze tweedeling is niet oncontroversieel, maar *dat* er een tweedeling is op basis van betekenisonderscheid is vrij algemeen aanvaard. Er zijn zelden voorstellen gedaan die meer dan twee verschillende betekenissen aan conditionele zinnen toeschrijven.⁹ Verschillende auteurs laten wel bepaalde conditionele zinnen buiten beschouwing, maar de idee daarachter lijkt eerder te zijn dat dit geen 'echte' conditionele zinnen zijn, maar gevallen van oneigenlijk gebruik, zoals 'Als hij de

⁶ De oorspronkelijke formulering van de Ramsey test komt voor in een legendarische voetnoot in Ramsey (1929). Voor Adams' probabiliteitslogica, zie Adams (1975) en Adams (1998).

⁷ Meestal wordt wel rekening gehouden met het onderscheid tussen indicatieve en subjunctieve conditionals (zie verder).

⁸ Er is een uitgebreide technische literatuur over de formalisering van veralgemeende conditionele zinnen. Het volstaat hier te vermelden dat veralgemeende conditionals niet noodzakelijk gezien moeten worden als gekwantificeerde 'enkelvoudige' conditionals.

⁹ Een uitzondering hierop is de Lewis-Kratzer theorie van conditionele zinnen. Oorspronkelijk door Lewis enkel bedoeld voor gevallen van adverbiale kwantificatie, is deze theorie door Angelika Kratzer veralgemeend tot alle conditionele zinnen. Recentelijk heeft de theorie aandacht gekregen door Bart Geurts, die spreekt van een systematische ambiguïteit van conditionals. (Cf. Lewis (1975), Kratzer (1979), Geurts (2005))

beste is, dan ben ik de paus' of 'Als je honger hebt, er staat eten in de koelkast'. De (analytische) taalfilosofie is achterdochtig voor theorieën die ambiguïteit prediken, maar voor de betekenis van conditionele zinnen moet misschien een uitzondering gemaakt worden. Zo kan de uitspraak 'Als het licht brandt, zijn ze thuis' bijvoorbeeld geïnterpreteerd worden als '(Telkens) als het licht brandt, zijn ze thuis' en als 'Als het licht (nu) brandt, dan zijn ze (nu) thuis'. Vaak zullen dit soort uitspraken ook gedaan worden in een context waar beide betekenissen bedoeld zijn. Terwijl enerzijds de ambiguïteit met betrekking tot de gezochte betekenis moet vermeden worden, moet anderzijds dus ook recht gedaan worden aan het ambigue karakter van conditionele zinnen. Een meer pluralistische houding in dit domein belooft vruchtbaar te zijn.

De uitdaging die de analyse van conditionele zinnen de filosofie in de 21e eeuw stelt, is in zekere mate een technische uitdaging voor specialisten; het gaat hier niet om een groot maatschappelijk probleem. Toch is het ook in een ruimere zin een uitdaging voor de filosofie. De betekenis van 'als' is één van de struikelblokken in de filosofische traditie die in de vorige eeuw gekenmerkt werd door de ontwikkeling van de formele logica en de wending naar de natuurlijke taal. In die zin is het een ideaal onderwerp om de moeilijkheden van deze traditie te thematiseren. Het domein van conditionele zinnen draait niet rond de betekenis van dat ene woord, maar raakt aan een brede waaier van thema's waar velen zich voor interesseren: betekenis, rationaliteit, *common sense* redeneren, informatie... Dit komt tot uiting in het interdisciplinaire karakter van dit onderzoeksdomein, waar de taalfilosoof en logicus ook de wereld van de linguïstiek, psychologie en artificiële intelligentie binnenstapt.¹⁰

Referenties

- Adams, Ernest, *The Logic of Conditionals: An Application of Probability to Deductive Logic*, Reidel, Dordrecht, 1975
- Adams, Ernest, *A Primer of Probability Logic*, CLSI Publications, Stanford, 1998
- Bach, Kent, The myth of conventional implicature (Grice's distinction between what is said and what is implicated), in *Linguistics and Philosophy*, 22(4), 1999, 327-366
- Bennett, Jonathan, *A Philosophical Guide to Conditionals*, Oxford: Clarendon Press, 2003
- Borg, Emma, *Minimal Semantics*, Oxford: Clarendon Press, 2004
- Cappelen & Lepore, *Insensitive Semantics: A Defense of Semantic Minimalism and Speech Act Pluralism*, Oxford: Blackwell, 2005
- Geurts, Bart, On an ambiguity in quantified conditionals, Manuscript, <http://www.ru.nl/filosofie/tfl/bart/papers/conditionals.pdf>, 2005
- Grice, H.P., *Logic and Conversation: The 1967 William James Lectures*, Harvard University, Cambridge, Massachusetts, 1967
- Grice, H.P., *Studies in the Way of Words*, Cambridge, Harvard University Press, 1989
- Kratzer, Angelika, Conditional necessity and possibility, in Bauerle, Egli & Von Stechow (eds.), *Semantics from Different Points of View*, Springer-Verlag, Berlin, 1979, 117-147
- Levinson, S.C., *Presumptive Meanings: The Theory of Generalized Conversational Implicatures*, Cambridge: MIT Press, 2000

¹⁰ Dank aan Jan Heylen en Leen Cleuren voor hun bemerkingen bij deze tekst.

- Lewis, C.I., A Survey of Symbolic Logic, University of California Press, Berkeley, 1918
- Lewis, David, Adverbs of Quantification, Keenan (ed.), Formal Semantics of Natural Language, Cambridge University Press, 1975, 3-15
- Ramsey, Frank, Law and Causality, 1929, *opgenomen in Ramsey (1978)*
- Ramsey, Frank, Foundations, London: Routledge, 1978
- Sperber & Wilson, Relevance: Communication and cognition, Oxford, Blackwell, 1986